

Οι μείζονες πιο πρόσφατες φιλοσοφικές προσεγγίσεις του έργου του Camus

Γιάννης Πρελορέντζος
Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Φιλοσοφίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Την τελευταία εικοσαετία έχουν πολλαπλασιαστεί, ιδίως στη Γαλλία, οι προσεγγίσεις της φιλοσοφικής διάστασης του πολυσχιδούς έργου του Camus [Καμύ]. Θα εστιάσω την προσοχή μου σε τέσσερις μελέτες που αναδεικνύουν, από διαφορετική οπτική γωνία η καθεμία, τη φιλοσοφική πρωτοτυπία του στοχασμού του και τη βίωση εκ μέρους του του φιλοσοφείν ως τρόπου ζωής:

A/ Στη συνθετική μελέτη *Η φιλοσοφία στη Γαλλία στον εικοστό αιώνα. Στιγμές* (Παρίσι, Gallimard, 2009), ο Frédéric Worms [Φρεντερίκ Βορμς], καθηγητής σύγχρονης γαλλικής φιλοσοφίας στην École normale supérieure στο Παρίσι, επιχειρεί να δείξει τα εξής στο κεφάλαιο που αφιερώνει σε ό,τι αποκαλεί «Στιγμή του Camus»:

πρώτον, γιατί ο συγγραφέας του *Μύθου του Σίσυφου* και του *Εξεγερμένου ανθρώπου* είναι αναμφισβήτητα φιλόσοφος·

δεύτερον, γιατί αποτελεί έναν από τους βασικότερους εκπροσώπους της κεντρικής φιλοσοφικής στιγμής του περασμένου αιώνα στη Γαλλία (της στιγμής του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ή της ύπαρξης ή του υπαρξισμού)·

τρίτον, πώς και γιατί συμπλέκονται στο έργο του η φιλοσοφία με τη λογοτεχνία (συμπεριλαμβανομένου του θεάτρου).

B/ Στην ογκώδη μελέτη *Η ελευθεριακή τάξη. Ο φιλοσοφικός βίος του Albert Camus* (Παρίσι, Flammarion, σειρά «J'ai lu», 2012), ο εξωπανεπιστημιακός φιλόσοφος Michel Onfray [Μισέλ Ονφρέ]:

πρώτον, αντιτιθέμενος σε όσους χαρακτήριζαν τον Camus σοσιαλδημοκράτη, έστω «σοσιαλδημοκράτη με ελευθεριακή ευαισθησία», υποστηρίζει ότι «πρότεινε μια ελεύθερη και νέα εκδοχή αναρχικής και ελευθεριακής στράτευσης στον εικοστό αιώνα», υπερασπιζόμενος μια ελευθεριακή *τάξη*, σε αντιδιαστολή προς όσους συγχέουν την αναρχία με την *αταξία*. Σπεύδει να τον διακρίνει από τις επικρατούσες κατηγορίες οπαδών του αναρχισμού, αναγνωρίζει την *κριτική* προσοικείωση εκ μέρους του ιδεών του Προυντόν [Proudhon] και τον κατατάσσει στους προδρόμους του κινήματος του νεοαναρχισμού ή μετα-αναρχισμού, τον οποίο εκπροσωπούν στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής στοχαστές που αξιοποιούν γόνιμα και κριτικά πτυχές της λεγόμενης «French Theory», όπως ο Todd May, ο Saul Newman ή ο Lewis Call. Συνακόλουθα, ο Onfray χαρακτηρίζει τον *Εξεγερμένο άνθρωπο* «μεγάλο βιβλίο ελευθεριακού σοσιαλισμού και αναρχοσυνδικαλιστικού κείμενο» και θεωρεί ως τα κατ' εξοχήν ελευθερικά κείμενά του τα θεατρικά έργα *Καλιγούλας* και *Κατάσταση πολιορκίας* και το μυθιστόρημά του *Η πανούκλα*.

Δεύτερον, αναδεικνύει την καταλυτική επίδραση που δέχθηκε ο Camus από τον Nietzsche, στο έργο του οποίου επανερχόταν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, και, συνακόλουθα, τη νιτσειϊκή έμπνευση εμμεναιοκρατία του, τουτέστιν τη διαρρήδη απόρριψη κάθε υπερβατικής αρχής (θρησκευτικής, ιστορικής ή άλλης). Αναγνωρίζει ωστόσο την εξεγερσιακή τροπή αυτού του «ολικού ναι» στον στοχασμό και στη ζωή του Camus μετά τη βίωση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και των ολέθριων επιπτώσεων των εκδοχών του ολοκληρωτισμού. Ο Camus εξακολουθεί να λέει ναι σε ό,τι υπήρξε, σπεύδοντας όμως να διευκρινίσει ότι, αναφορικά με ό,τι υπάρχει στο παρόν, μπορούμε και οφείλουμε να παλεύουμε, συναινώντας σε ό,τι υπηρετεί τη ζωή και εναντιούμενοι σε ό,τι υπηρετεί το θάνατο.

Τρίτον, διακρίνει εξαρχής δύο είδη φιλοσόφων, με βασικά παραδείγματα τον Hegel και τον

Kierkegaard: αφενός τον κατασκευαστή μνημειωδών συστημάτων με συστηματική χρήση τεχνικής ορολογίας, άρα δυσνόητων και δύσβατων, τα οποία προκαλούν δέος· αφετέρου τον στοχαστή που (α) κατατρύχεται ακατάπαυστα και βασανιστικά από υπαρξιακού χαρακτήρα ερωτήματα και, συνακόλουθα, (β) βιώνει το φιλοσοφείν ως τρόπο ζωής, ως κοπιώδη σταδιακή *μεταμόρφωση της ζωής του*, (γ) λειτουργώντας όμως και ως *παράδειγμα* για τους άλλους: ο βίος του και αλληλένδετα το έργο του είναι ένα κάλεσμα που νιώθουμε ότι μας απευθύνεται: να ζήσουμε κι εμείς, *με τον δικό μας τρόπο*, μια ζωή σμιλευμένη σταδιακά από τον γρηγορούντα κριτικό αναστοχασμό (όχι όμως μόνο ή κυρίως νοησιαρχικά). Η συγγένεια της σκέψης του Onfray στο σημείο αυτό με τη διάκριση δύο ειδών άσκησης του φιλοσοφείν από τον Pierre Hadot [Πιερ Αντό] και τον Αλέξανδρο Νεχαμά είναι προφανής.

Τέταρτον, σε ορισμένο βαθμό, η –σε αρκετά σημεία δυϊστική και δη μανιχαϊστική– προσέγγιση της ζωής και του έργου του Camus από τον Onfray, σε αντιδιαστολή προς άλλους θεωρητικούς όπως ο Freud, είναι μια προσπάθεια δικαίωσης του φτωχού πλην εντιμότητας, παθιασμένου και βασανισμένου Camus, έναντι του «κληρονόμου» (θα έλεγε ο Bourdieu) Sartre, ο οποίος επιδίωκε λυσσώδως από μικρός να γίνει διάσημος. Μολονότι ο τελευταίος ήταν και αυτός εξωπανεπιστημιακός φιλόσοφος, είχε καθ' όλη τη διάρκεια της ενήλικης ζωής του το *habitus* του καθηγητή φιλοσοφίας και του τιμητή των πάντων· είναι χαρακτηριστικό ότι αντιμετώπιζε τον Camus απ' υψηλού, ως «φιλόσοφο για μαθητές Λυκείου».

Πέμπτον, ο Onfray υπερασπίζεται μια ορισμένη γαλλική παράδοση της φιλοσοφίας έναντι, αφενός, των κυρίαρχων ρευμάτων της γερμανικής φιλοσοφίας και, αφετέρου, των Γάλλων φιλοσόφων και στοχαστών οι οποίοι, στο μεγαλύτερο μέρος του εικοστού αιώνα, ιδίως από τη δεκαετία του 1930, είχαν σαγηνευθεί –υπέρμετρα κατά τον Camus– από τη γερμανική και/ή γερμανόφωνη φιλοσοφία και διανόηση (αρχικά κυρίως από τους Hegel, Husserl και Heidegger και στη συνέχεια κυρίως από τους Marx, Freud και Nietzsche), όπως ο Sartre, ο Aron, ο Merleau-Ponty και τόσο άλλοι συγκαιρινοί τους και μεταγενέστεροι.

Γ/ Στη μελέτη *Albert Camus, περί της μεταμόρφωσης (transfiguration)*. Για έναν ζωτικό πειραματισμό της *εμμένειας* (Παρίσι, Publications de la Sorbonne, 2014), ο Laurent Bove [Λοράν Μποβ], διαπρεπής μελετητής του Spinoza, αντιτάσσεται στην επικρατούσα ερμηνεία της φιλοσοφικής πορείας του Camus. Σύμφωνα με αυτήν, μετά από τη δημοσίευση ορισμένων σκαλαθυρμάτων και πρώιμων λογοτεχνικών γραπτών που ξεχειλίζουν από λυρισμό αλλά στερούνται φιλοσοφικής σημασίας, ο συγγραφέας του *Ξένο* ξεκίνησε την πορεία του ως φιλόσοφος με τον στοχασμό για το παράλογο (στο *Μύθο του Σίσυφου*) και, στη συνέχεια, στράφηκε στο ζήτημα της εξέγερσης (και με την έννοια της εξανάστασης, της έντονης δυσανασχέτησης και διαμαρτυρίας), την οποία προσέγγισε τόσο από μεταφυσική όσο και από ιστορική σκοπιά στον *Εξεγερμένο άνθρωπο*. Απεναντίας, ο Bove δεν διαβάζει τον *Ξένο* του Camus όπως το είχε κάνει ο Sartre, δηλαδή υπό το φως της «φιλοσοφίας του παραλόγου», όπως αυτή διατυπώνεται στο εν λόγω δοκίμιο, αλλά προσεγγίζει το εν λόγω περίφημο μυθιστόρημα του Camus υπό το φως των δύο πρώτων βιβλίων που είχε δημοσιεύσει στο Αλγέρι, των συλλογών κειμένων του *Η καλή και η ανάποδη* (1937) και *Γάμοι* (1939). Αναδεικνύει έτσι τη «ριζική δύναμη εμμένειας, κατάφασης, διαφοράς και αντίστασης που εντοπίζουμε στον *Ξένο* (συγκεκριμένα στο πρόσωπο του Meursault)». Σύμφωνα με τον Bove οι δύο νεανικές συλλογές δοκιμών του Camus δεν προσθέτουν μια φιλοσοφία της νιότης του στις δύο γνωστές φιλοσοφικές θεωρίες του (του παραλόγου και της εξέγερσης), αλλά διέπονται από μια φιλοσοφική πνοή που χαρακτηρίζει το σύνολο του έργου του και «τροφοδοτεί τα κεντρικά θέματα του έργου: [όχι μόνο] το παράλογο και την εξέγερση, [αλλά και] την αγάπη» (ο ρόλος της οποίας στο έργο του Camus έχει αναδειχθεί πολλαχώς τα τελευταία χρόνια).

Επιπλέον, η φιλοσοφία της εμμένειας του Camus, της οποίας ο Bove ανιχνεύει τους σπινοζικούς τόνους, χαρακτηρίζεται στην πορεία του έργου του Γάλλου νομπελίστα «από το μοτίβο ενός αποθεολογικοποιημένου Χριστού». Τέλος, βασιζόμενος στη χριστολογική έμπνευση έννοια

της μεταμόρφωσης (transfiguration), ο Bove υποστηρίζει ότι τα μεταπολεμικά γραπτά του Camus (ιδίως *Ο Εξεγερμένος άνθρωπος*) δεν πρόδωσαν επ' ουδενί την πρωταρχική εμμειοκρατική διάσταση του έργου του. Αντιπαραθέτουν στην Ιστορία (με κεφαλαίο γιώτα) των φιλοσοφιών της ιστορίας του Hegel και του Marx, οι οποίες υπηρετούν, *αντικειμενικά τουλάχιστον*, το μηδενισμό, την ιστορία (με μικρό γιώτα) που υπηρετεί την *αντίσταση* και την *εξέγερση* με τον τρόπο που το έκαναν (σύμφωνα τουλάχιστον με την προσέγγιση του Camus): (α) οι εξεγερμένοι στην Κομμούνια του Παρισιού, (β) οι εξεγερμένοι το 1905 στη Ρωσία, (γ) οι αγωνιστές στην Οκτωβριανή επανάσταση του 1917, προτού προδοθούν από τον μπολσεβικικό милитарισμό, (δ) οι αναρχοσυνδικαλιστές του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου αιώνα, (ε) οι Ισπανοί δημοκράτες που πολέμησαν ενάντια στον Φράνκο και (στ) όσοι αντιστάθηκαν στον φασισμό και στο ναζισμό. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, σύμφωνα με τον Camus, όπως τον διαβάζει ο Bove, «η ουσιαστική συνάρθρωση της σκέψης της εμμένειας και της συγκατάθεσης στον κόσμο με τη σκέψη της εξέγερσης, όχι μόνο δεν την καθιστά αναποτελεσματική, αλλά συνιστά το μοναδικό στέρεο θεμέλιο μιας ζωντανής ανθρώπινης κοινότητας».

Δ/ Στη μελέτη κοινωνικής φιλοσοφίας *Οι διαταξικοί (transclasses) ή η μη αναπαραγωγή* (Παρίσι, P.U.F., 2014), η Chantal Jaquet [Σαντάλ Ζακέ], διαπρεπής μελετήτρια του Spinoza, συμπεριλαμβάνει τον Camus στις περιπτώσεις των ελάχιστων ατόμων που κατόρθωσαν να ξεφύγουν από το «νόμο» της κοινωνικής αναπαραγωγής σύμφωνα με τον Bourdieu και τον Passeron, δεδομένου ότι ξεκίνησαν από το χαμηλότερο σημείο της κοινωνικής κλίμακας και κατόρθωσαν να γνωρίσουν εντυπωσιακή κοινωνική ανέλιξη, εν προκειμένω στο πεδίο των γραμμάτων. Τούτο συνέβη εν μέρει χάρη στη μεταμορφωτική γι' αυτούς επένδυση του σχολείου σε συνδυασμό με το διάβασμα βιβλίων, με έμφαση στην επίδραση της «συνάντησης» (δηλαδή κρίσιμης εμπειρίας που συνέβαλε στο να αλλάξει η ζωή τους) με συγκεκριμένους δασκάλους τους (του Louis Germain [Λουί Ζερμαίν] και του Jean Grenier [Ζαν Γκρενιέ] στην περίπτωση του Camus).

Η Jaquet βασίζεται σε κεφαλαιώδους σημασίας στιγμές της ζωής του Camus, όπως τις εξιστορεί ο ίδιος στο αυτοβιογραφικό μυθιστόρημά του *Ο πρώτος άνθρωπος*, ιδίως όταν αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο ο Camus συνειδητοποίησε απότομα τη διαφορά των κοινωνικών τάξεων μέσω της «κοινωνικής ντροπής» που τον πλημμύρισε όταν η λατρεμένη μητέρα του πραγματοποιήθηκε ως «παραδουλεύτρα». Η ντροπή εμμένει, σύμφωνα με την Jaquet, ακόμη κι όταν ο διαταξικός έχει ξεφύγει από το περιβάλλον της γενέτειράς του, ως ανεξάλειπτο ίχνος ατίμωσης το οποίο καμία επιτυχία δεν κατορθώνει να εξαλείψει εξ ολοκλήρου.

Το μείζον ενδιαφέρον της (σπινοζικής έμπνευσης) φιλοσοφικής προσέγγισης των διαταξικών από την Jaquet είναι ότι ο Camus συγκαταλέγεται (μαζί με τους Annie Ernaux [Ανί Ερνώ], Didier Eribon [Ντιντιέ Εριμπόν] κ.ά.) στους διαταξικούς που αντιστέκονται στην ψευδαίσθηση του δήθεν αυτοδημιούργητου που τα κατάφερε χάρη στην εργατικότητα του και στην ευφυΐα του, σε αντιδιαστολή προς τους ανεπρόκοπους. Απεναντίας, δεν απαρνούνται προδοτικά την ταπεινή καταγωγή τους και υπερασπίζονται αταλάντευτα τους φτωχούς και ταπεινούς –και δη ταπεινωμένους–, με βασικό παράδειγμα την αγράμματη, κουφή και σιωπηλή μητέρα του. Ο Camus προσπάθησε να δώσει φωνή σε αυτούς των οποίων η φωνή δεν ακούγεται, «να τους αποδεσμεύσει από τη μοίρα των φτωχών που συνίσταται στο να εξαφανιστούν από την ιστορία χωρίς να αφήσουν ίχνη». Σύμφωνα με την Jaquet, για τους διαταξικούς σαν τον Camus «η αποκατάσταση των κυριαρχούμενων συνιστά ένα είδος υποχρεωτικού περάσματος προκειμένου να ξεφύγουν από τη ντροπή και να αναδείξουν την αξιοπρέπειά τους».

Βιογραφικό σημείωμα

Ο Γιάννης Πρελορέντζος, αριστούχος απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1985) και διδάκτωρ φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Paris-IV (1992), είναι καθηγητής νεότερης και σύγχρονης φιλοσοφίας στο Τμήμα Φιλοσοφίας του Ε.Κ.Π.Α. Δίδαξε στο Τμήμα Φ.Π.Ψ. του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (2000-2019), όπου διετέλεσε κοσμήτορας της Φιλοσοφικής Σχολής. Έχει δημοσιεύσει μελέτες κυρίως για τον Descartes, τον Spinoza και τον Bergson, καθώς και για τη σύγχρονη γαλλική φιλοσοφία, ιδίως για τους Jankélévitch, Éric Weil, Sartre, Merleau-Ponty, Léninas, Deleuze κ.ά. Έχει δημοσιεύσει τις μελέτες *Γνώση και μέθοδος στον Bergson* (2012), *Φιλοσοφία και λογοτεχνία στη Γαλλία 1930-1960* (2016) και *Για τον σκωτικό Διαφωτισμό* (2019), καθώς και σχολιασμένες μεταφράσεις των *Παθών της ψυχής* του Descartes, της *Δημιουργικής εξέλιξης* του Bergson, του *Μπερζονισμού* του Deleuze και του *Φιλοσοφία και λογοτεχνία* του Philippe Sabot. Ιππότης του Τάγματος του Ακαδημαϊκού Φοίνικα της Γαλλικής Δημοκρατίας (2015).